

welke willekeurige Nederlandse universiteit dan ook. Het boek maakt dan ook pijnlijk duidelijk dat er vanaf circa 1980 nauwelijks nog sprake kan zijn van een eigen, lokale geschiedenis van de KUN (of van welke Nederlandse universiteit dan ook). Het ministerie van onderwijs (.cultuur) en wetenschappen, voornaamste financier en dus uiteindelijke machthebber, komt in deel twee geleidelijk uit de coulissen, om vanaf het midden van het boek de hoofdrol te spelen in de KUN-geschiedenis met afgedwongen reorganisaties als Taakverdeling en concentratie (1982), Voorwaardelijke financiering (1982), Selectieve krimp en groei (1986), de Tweefasestructuur (1986), de nieuwe Wet op het wetenschappelijk onderwijs (1992), het Hoger onderwijs- en onderzoeksplan (1995) en de Modernisering universitaire bestuursstructuur (1995). Schreuder probeert het eigene van 'Nijmegen' steeds weer tot uitdrukking te brengen door uitgebreid te beschrijven hoe de universitaire bestuurders op deze maatregelen reageerden of trachtten erop vooruit te lopen. Deze acties lijken echter nooit meer dan schijnoverwinningen op te leveren; Schreuder kan nergens duidelijk maken wat zij, ondanks alle energie en kosten die er in zijn gaan zitten, hebben opgeleverd voor de universitaire autonomie. Hier wreekt zich vooral het volslagen gebrek aan vergelijkend perspectief. Was de Nijmeegse opstelling tegenover de centrale overheid wel zoveel anders dan die van de andere Nederlandse (bijzondere) universiteiten?

Schreuder gaat vooral beschrijvend te werk. Het is alsof hij in zijn bijdrage aan *Proeven van eigen cultuur* niet bereid is om tot finale conclusies te komen, noch wat de laatste resten van autonomie aangaat, noch wat betreft de legitimatie voor die autonomie: het bijzondere, katholieke karakter. Het laatste hoofdstuk heet 'Katholieke profilering', maar kan niet verhullen dat de marginale activiteiten op dit gebied (het Katholiek documentatiecentrum, het Katholiek studiecentrum, maar ook—op onderdelen—vakgebieden als pastoraaltheologie en godsdienstsociologie) het karakter lijken te dragen van een sterfhuisconstructie voor de katholieke zuil. Het is mogelijk dat Schreuder zich zo terughoudend opstelt om negatieve profilering van zijn voormalige alma mater te voorkomen. Van de andere kant kan Schreuders voorzichtigheid goed worden verklaard door te wijzen op het feit dat hij zich met recente geschiedenis bezighoudt die niet is los te maken van de actualiteit. Het betreft bovendien pioniersarbeid: vergelijkingen met andere (bijzondere) universiteiten zouden verhelderend hebben gewerkt, maar zouden bij gebrek aan vergelijkbare studies hebben genoodzaakt tot veel, tijdrovend onderzoek.

In het voorwoord van *Proeven van eigen cultuur* somt Schreuder de keuzes op die hij heeft gemaakt (het gaat vooral om beperkingen) en dekt hij zich in tegen vrijwel alle aanmerkingen die in het bovenstaande zijn gemaakt. Een dergelijke apologie mag een kritische benadering van zijn boekdeel echter niet in de weg staan. Deel twee zal paradoxaal genoeg pas werkelijk waarde krijgen als geschiedenis van het recente verleden van de KUN als het wordt ingepast in de contemporaine historische context van de Nederlandse universiteiten als geheel. Ondertussen kunnen de universiteitshistorici die bezig zijn met de geschiedschrijving van de Universiteit van Amsterdam, de Rijksuniversiteit Groningen, de Universiteit Leiden, de Universiteit Maastricht, de Universiteit Utrecht en de Vrije Universiteit, er hun voordeel mee doen.

Marc Wingens

P. J. Knegtman, *Een kwetsbaar centrum van de geest. De Universiteit van Amsterdam tussen 1935 en 1950* (Amsterdam: Amsterdam university press, 1998, 415 blz., f55,-, ISBN 90 5356 338 5).

Nog altijd is er belangstelling voor de vraag wie er fout was in de oorlog, ook al hebben wij termen bedacht als 'grijs gebied', 'accommodatie' en wat niet al. Dat geldt vooral ook voor

universiteiten, met name ook omdat men wetenschapsbeoefening nog wel eens wil zien als het zoeken naar een hogere vorm van waarheid. Dat was eigenlijk meteen na de oorlog ook al zo. Het zogenaamde 'college van herstel', dat het gedrag van de universiteit en haar afzonderlijke leden had te beoordelen, vond dat de Universiteit van Amsterdam zich had gedragen 'beneden hetgeen van een Nederlandse instelling van hoger onderwijs had mogen worden verwacht' (243). Peter Jan Knegtmans heeft in zijn boek geprobeerd een oordeel niet uit de weg te gaan, maar heeft ook getracht een invalshoek te vinden om te verklaren wat er allemaal in deze jaren is gebeurd. Daarover straks meer.

Knegtmans onderscheidt, analoog aan de algemene benadering van de bezettingstijd, vier fasen in de geschiedenis van de UvA in oorlogstijd. De eerste fase loopt ruwweg tot begin 1941 en toont een toenemende eenheid; Knegtmans spreekt van een 'saamhorigheidsgevoel'. Dat werd anders in de tweede fase toen men moest oordelen over de verwijdering van het joodse personeel (eind 1940) en de numerus clausus voor joodse studenten (waarvan begin februari 1941 sprake was). Toen ontstond de verdeeldheid. Volgens Knegtmans werd aan de UvA lauwer gereageerd dan elders omdat de schok ten aanzien van deze gebeurtenissen minder hevig was. Door het grote aantal joden in Amsterdam was men veel meer voorbereid op wat komen ging. In deze fase begon ook de poging van de Duitse overheid tot gelijkschakeling. De positie van de UvA was in dit opzicht afwijkend van de andere universiteiten, omdat het een gemeente-universiteit was en de burgemeester ook meteen president-curator was. Toen in maart 1941 de Duitsgezinde E. J. Voûte tot burgemeester werd benoemd, werd de situatie er dan ook niet gemakkelijker op. Het waren de studenten die in deze periode (tot de april-meistakingen van 1943) het voortouw namen in het verzet door zich tegen de afwachtende houding van een flink deel van de hoogleraren te keren en door hun eigen verenigingen op te heffen. Tegelijkertijd begon een nieuwe generatie studenten ondergronds te gaan. In de derde fase (zomer 1943-zomer 1944) begon er zelfs een 'clandestiene universiteit' te ontstaan, compleet met tentamenmogelijkheden. Er was bijna sprake van een parallel-universiteit. In de laatste fase, vanaf de zomer van 1944 tot de bevrijding, lag de universiteit feitelijk stil. Het personeel verscheen nog slechts om ervoor te zorgen dat de laboratoria en de gebouwen niet vernield en leeggeroofd werden.

De problemen waar de universiteit voor kwam te staan laten zich fraai illustreren aan rector magnificus B. Brouwer (1940-1942) die zichzelf als doel had gesteld 'de boel te laten draaien'. Volgens Knegtmans was deze neuroloog — hij is bijna de centrale figuur in het boek — een 'argeloze' man, gehecht aan zijn autoriteit als rector en iemand die niet altijd de druk van burgemeester Voûte kon weerstaan. Zijn grote angst was dat de universiteit zou worden opgeheven. Liever dan dat probeerde hij mondjesmaat de ontstane gaten in de docentuur op te vullen met tweederangs docenten of zelfs met personeel van Duitsgezinde signatuur. Als ergens het probleem van goed en fout zichtbaar wordt, dan is het wel in deze figuur, een exponent van de vooroorlogse ideeën omtrent de plaats van universiteit en wetenschap in de samenleving.

Het aantrekkelijke aan *Een kwetsbaar centrum van de geest* is deze laatste invalshoek. Knegtmans laat zijn verhaal beginnen in 1935 en eindigen in 1950. Wat hij zichtbaar maakt, is dat de Universiteit van Amsterdam (maar hetzelfde kan gezegd worden van alle Nederlandse universiteiten) voor de oorlog maatschappelijk gezien in een isolement verkeerde en sterk naar binnen gekeerd was, ook al erkende men soms dat dit een probleem was. Volgens Knegtmans betekende dat enerzijds een kracht, omdat men per saldo bestand bleek tegen nazificering en gelijkschakeling van onderwijs en onderzoek. Anderzijds betekende het ook een zwakte en kwam ook het gebrek aan werkelijk protest eruit voort. Interessant is ook het beeld dat geschetst wordt van de na-oorlogse periode. Niet alleen wordt het geijkte zuiveringsverhaal beschreven, maar vooral ook worden de grote veranderingen aangestipt in het beeld dat men had

van de maatschappelijke rol van de wetenschappen. Het ontstaan van de faculteit der sociale en politieke wetenschappen ('de zevende') is bijvoorbeeld een exponent van deze veranderde opvatting. Ook de toenemende zorg die men na 1945 toonde voor het geestelijk en lichamelijk welzijn van de studenten laat een veranderde houding zien. Opvallend is eveneens dat de universiteiten, ook de UvA, aanklopten bij de rijksoverheid om een groot aantal problemen op te lossen (die zich overigens terughoudend opstelde). Al met al is er sprake van een versterking van ontwikkelingen die zich in de jaren dertig aandienen. In die zin is de oorlog niet zozeer een breuk, als wel een katalysator geweest.

Leen Dorsman

F. Roest, J. Scheren, *Oorlog in de stad. Amsterdam 1939-1941* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1998; Amsterdam: Van Genneep, 1998, 549 blz., ISBN 90 5515 176 9).

Amsterdammers lijken onverbetelijk. In de jaren dertig was het in de hoofdstad kennelijk al zo gewoon dat fietsers zich niet aan de verkeersregels hielden, dat de politie er niet meer van opkeek. Tijdens de bezetting wekte die houding bij de veel meer gedisciplineerde Duitsers grote ergernis. Het is een detail waarmee een beeld wordt opgeroepen van de ongemakkelijke verhouding tussen de Nederlandse autoriteiten en de bezetter. Spanning was in die relatie vanaf het begin van de oorlog ontegenzeggelijk aanwezig, maar verder was er veel onduidelijk. En daar gaat het de auteurs om. Want was de bezetter van meet af aan wel zo almachtig als zij in de herinnering zou voortleven? Kwamen de Duitsers naar Nederland met het vooropgezette plan in Amsterdam een getto te vormen met als bestuur de Joodsche Raad? En verliep de Februaristaking wel zoals de organiserende communisten zich haar hadden voorgesteld of was zij eigenlijk een uit de hand gelopen demonstratie? In een wel erg lange inleiding verantwoordten Roest en Scheren hun werkwijze, de door hen gebruikte stijl die de lezer de indruk moet geven dat hij net zomin als de toenmalige deelnemers zicht op het geheel van de gebeurtenissen heeft en hun kritisch gebruik van de bronnen. Officiële verklaringen worden bijvoorbeeld genegeerd, omdat (26) 'daarin slechts *gezegd* of *beweerd* [wordt] wat gedaan is of gedaan moet worden'. De rede van rijkscommissaris Seyss-Inquart bij zijn installatie op 29 mei 1940 behandelen zij dan ook niet. Dat is jammer, omdat zijn woorden zo geruststellend leken, dat het niet denkbeeldig is dat in bestuurlijke kringen en misschien ook wel elders het idee postvatte dat het met de gevolgen van de bezetting allemaal wel meeviel.

Nadat de hoofdrolspelers van *Oorlog in de stad* zijn geïntroduceerd, schetsen de auteurs de chaos tijdens de oorlogsdagen in mei 1940 en laten vervolgens zien hoe in de daaropvolgende maanden verschillende nationaal-socialistische groeperingen zich eerst aarzelend, maar al eens driester in een regelrecht gevecht om de heerschappij op straat stortten. Daarbij nam de kleine NSNAP-Kruyt begin juni het voortouw met het ingooien van ruiten bij joodse en communistische zaken. Niet veel later verschenen ook de WA, de NSB en de Mussertgarde geüniformeerd op straat, waarbij zij het nog altijd van kracht zijnde uniformverbod aan de laars laptten. Op straat, in de tram, op markten, in het abattoir en in de luchtbescherming (beide laatste beschouwden de nationaal-socialisten als hun terrein) intimideerden zij joden en daagden zij politie en omstanders uit waar zij konden. Telkens bleek de gemeente verlamd doordat zij niet wist wie er moest ingrijpen, zij of de bezettende autoriteiten. De politie werd gefrustreerd door ondeugdelijke instructies en door verschillende Duitse instanties die haar ervan weerhielden bij incidenten in te grijpen of arrestanten achteraf vrijuit laten gaan. De acties van de Nederlandse nationaal-socialisten culmineerden in de winter van 1940-1941 in een 'Judenaktion', die tot doel had het Nederlandse volk uit zijn lethargie te wekken en een nieuw